

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΣΤΑΣΕΙΣ ΜΙΑ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΑΝΑΓΩΓΗΣ

TOM ANDREOPOULOS

«Δέν πρέπει λοιπόν νά ζητοῦμε μιά φιλοσοφία πού νά ἐπιδιώκει τήν ὑπέρτατη λογικά συλληπτή ἀπαλλαγή ἀπό τήν προκατάληψη, μιά φιλοσοφία πού νά διαμορφώνει πραγματικά αὐτόνομα τόν ἑαυτό της σύμφωνα μέ τίς ἔσχατες μαρτυρίες πού ἡ ἴδια ἔφερε στό φῶς, καί κατ' ἀκολουθίαν μιά φιλοσοφία ἀπολύτως ὑπεύθυνη; Δέν πρέπει λοιπόν αὐτό τό αἶτημα, ἀντί νά θεωρεῖται ὑπερβολικό, νά ἀποτελέσει οὐσιῶδες μέρος ἐκείνου πού θεωρεῖται γνήσια φιλοσοφία;»

Ed. Husserl, *Καρτεσιανοί διαλογισμοί*
(μτφρ. D. Cairns, Χάγη 1960, σ. 6.)

Φαινομενολογία: ὁ ὅρος αὐτός δηλώνει μιά ἐπιστήμη, ἕνα σύστημα ἐπιστημονικῶν κανόνων. Ἀλλά ἐπίσης, καί πάνω ἀπ' ὅλα, δηλώνει μιά μέθοδο καί μιά στάση τοῦ πνεύματος, εἰδικότερα τή φιλοσοφική στάση, τή φιλοσοφική μέθοδο.

Ed. Husserl, *Ἡ ἰδέα τῆς φαινομενολογίας*
(μτφρ. W.P. Aston καί G. Nahnikian, Χάγη 1964, σ. 18-19).

* * *

Στή φαινομενολογική φιλοσοφία τοῦ Husserl βρίσκουμε τήν ἀνάπτυξη μιᾶς διανοήσεως, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ μιά ριζική ἀναπροσαρμογή τῶν συνηθισμένων στάσεών μας ἀπέναντι στόν κόσμο πού ζοῦμε. Τό αἶτημα γιά μιά ριζικά ἀλλαγμένη σκοπιά ἀπορρέει ἀπό τήν προσπάθεια νά ἐκπονηθεῖ μιά αὐθεντική φιλοσοφία. Μιά γνήσια φιλοσοφία ἀρχίζει μέ μιά σκέψη πού θέτει ἐρωτήματα, πού ἀνακρίνει τόν κόσμο. Μιά τέτοια ζητητική σκέψη, στήν ἐρμηνευτική της αὐστηρότητα, εἶναι ἕνας κριτικός αὐτοστοχασμός, μιά ἐρμηνεία (*Auslegung*) πού διακρίνει τό νόημα (*Sinn*) τοῦ εἶναι (*Sein*) ὑπερσκελίζοντας τά πνευματικά μας ἦθη, ἐκριζώνοντάς τα, ἔτσι ὥστε νά ἐκδηλώσει καί νά ἐκθέσει (*vor-liegen-lassen*) μπροστά στά μάτια μας ἕνα νόημα, τό ὁποῖο παραμένει κρυμμένο στίς καθημερινές μας συναλλαγές. Μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε αὐτή τήν αὐτοκριτική σκέψη ὡς τή φαινομενολογική στάση, ὡς σκοπιά πού μᾶς ἐπιτρέπει νά προσεγγίσουμε τό νόημα τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας τοῦ Husserl. Γιατί ἀπό αὐτή τή σκοπιά ὁ Husserl θά ἀνιχνεύσει τό νόημα τοῦ εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ στήν ὑπερβατική ὑποκειμενικότητα. Λοιπόν, γιά νά καταλάβουμε τί σημαίνει ὑπερβατική ὑποκειμενικότητα, ὅπως ὁ Husserl τήν ἀντιλαμβάνεται καί τήν ἐννοεῖ, πρέπει πρῶτα νά συμφωνήσουμε τί σημαίνει αὐτό πού ὀνομάσαμε φαινομενολογική σκοπιά.

Ἡ φαινομενολογική στάση εἶναι ἡ «ἀναπροσαρμογή τῆς σκοπιᾶς»¹, τήν ὁποία ὁ Husserl ὀνομάζει *φαινομενολογική ἀναγωγή* ἢ *ἐποχή (epoché)*. Ὁ σκοπός αὐτῆς τῆς ἐργασίας εἶναι νά φέρεي στό φῶς τήν ἀποφασιστική σημασία πού ἔχει ἡ ἀναγωγή γιά μιά αὐθεντική φιλοσοφία, μιά φιλοσοφία πού ἐπιζητεῖ νά ἀνιχνεύσει καί νά καρπωθεῖ τήν ἀρχική ἐννοια τοῦ εἶναι, πού παραμένει κρυμμένη στίς καθημερινές μας ἀπόψεις. Ὅπως θά δοῦμε, ἡ ἀναγωγή ἀποκαλύπτει τήν ἴδια τή φύση τῆς φαινομενολογίας ὡς ἀλλαγή τοῦ νοήματος τῶν ὄρων «ἐγώ», «ὑποκείμενο» καί «κόσμος». διαγράφει τό χαρακτήρα τῆς φαινομενολογίας ὡς μιᾶς ἐρευνας τοῦ νοήματος σχετικά

μέ την κατάστασή μας μέσα στον κόσμο που είναι απελευθερωμένη από κάθε ιστορική πρόσδεση σε προβλήματα και ενδιαφέροντα που χαρακτηρίζουν τις επιστημολογικές ή μεταφυσικές φιλοσοφίες.

Μέ λίγα λόγια, μπορούμε να πούμε ότι η φαινομενολογική αναγωγή είναι τό αποφασιστικό μέσον μέ τό όποιο μπορούμε να υπερβοϋμε τή σύγχρονη φιλοσοφία και τά προβλήματα που συνάπτονται μ' αυτήν, άποσαφηνίζοντας τό νόημα του έδάφους από τό όποιο έκπηγάζει ό φιλοσοφικός στοχασμός. Διευκρινίζοντας και φέρνοντας στό φώς αυτό τό νόημα που παραμένει κρυμμένο στό σκότος τών συνηθισμένων αντιλήψεών μας, ή αναγωγή καθιστά δυνατή μιá γνήσια φιλοσοφία, μιá φιλοσοφία που βασικά «...συνίσταται στό να ξαναμάθουμε να κυττάμε τόν κόσμο»². Αυτό που κινητοποιεί τή φαινομενολογική έρευνα, είναι ή αρχαία έννοια του θαυμασμοϋ ένώπιον του κόσμου, είναι ή ατέλειωτη προσπάθεια να ανακαλύψουμε και να χαρτογραφήσουμε τό νόημα του *έν τῷ κόσμῳ εἶναι*. Αυτό όμως που ενδιαφέρει τό φαινομενολόγο, ό όποιος στοχεύει στή γνήσια φιλοσοφία διά μέσου αυτής τής συνεχοϋς και ατέλειωτης προσπάθειας, είναι:

«όχι οί λόγοι που κάποιος μπορεί να έχει για να θεωρήσει ότι ή ύπαρξη του κόσμου είναι κάτι τό άβέβαιο — πράγμα που θα έμοιαζε σαν να γνωρίζει ήδη τό τί είναι τό ύπάρχειν και πώς τό όλο πρόβλημα θα ήταν απλῶς τό να εφαρμόσει κατάλληλα αυτή τήν έννοια. Για μάς τό οϋσιῶδες είναι τό να γνωρίζει τό τί σημαίνει ή ύπαρξη του κόσμου. Έν προκειμένῳ δέν αποδεχόμαστε καμμιά προϋπόθεση — οϋτε ή απλή ιδέα του ύπάρχειν καθ' έαυτό, και κατά συνέπειαν οϋτε ή σύστοιχη ιδέα του ένός παραστατικοϋ είναι, ένός είναι για τή συνείδηση, ένός είναι του ανθρώπου: αυτά, μαζί μέ τήν ύπαρξη του κόσμου, είναι αντιλήψεις που πρέπει να ξανασκεφθοϋμε σε συνάρτηση πρός τήν έμπειρία μας που έχουμε για τόν κόσμο. Είμαστε υποχρεωμένοι να αναμορφώσουμε τά σκεπτικά επιχειρήματα πέρα από κάθε όντολογική προαντίληψη και μάλιστα να τά αναμορφώσουμε έτσι ὥστε να γνωρίζουμε τό τί σημαίνουν τό είναι του κόσμου, τό είναι του πράγματος, τό φανταστικό είναι και τό συνειδητό είναι³».

Έτσι σκεπτόμενος ό αυθεντικός φιλόσοφος καταδεικνύει τήν ανάγκη έρευνας του τί προϋποτίθεται στίς διαθέσιμες έννοιες που χρησιμοποιοϋμε, όταν αποτιμοϋμε τόν κόσμο· είναι υποχρεωμένος να θέσει τό έρώτημα περί του νοήματος τής ύπαρξεως του κόσμου μ' έναν τρόπο που υπερβαίνει τήν όφθαλμοφάνεια, ή όποία εκφράζεται στίς καθημερινές μας φιλοσοφικές αντιλήψεις και άπόψεις. Έτσι, τόσο ό τρόπος μέ τόν όποιο ρωτάει, όσο και ή ίδια ή έρώτηση που θέτει, φαίνονται ανοίκεια και άχρηστα στό χῶρο τών οικείων μας πεποιθήσεων και στάσεων. Ακόμα, ὡς γνήσιος φιλόσοφος, ασχολείται μέ «...τή μελέτη τής έλευσης του είναι πρός τή συνείδηση αντί να προϋποθέτει αυτή τή δυνατότητα ὡς δεδομένη έκ τών προτέρων⁴». Ο γνήσιος φιλόσοφος είναι πράγματι ένας φαινομενολόγος που εφαρμόζει τήν αναγωγή· στοχάζεται άφορμώμενος από τή φαινομενολογική σκοπιά και επέχει ὡς πρός τίς οικείες πεποιθήσεις και τήν υποκείμενη «...πίστη στήν ύπαρξη του κόσμου μόνον καθ' όσον τόν βλέπει, μόνον καθ' όσον διαβάζει μέσα σ' αυτόν τό δρόμο που ακολουθήσε ὥστε να γίνει ένας κόσμος για μάς⁵». Οί καρποί αυτοϋ του φιλοσοφικοϋ στοχασμοϋ χρησιμεϋουν στό να υποσκάψουν και να υπονομεϋσουν τή σύγχρονη φιλοσοφική ένασχόληση. Από τή φαινομενολογική σκοπιά, αποκαλύπτεται ότι ή σύγχρονη φιλοσοφία λειτουργεί μέσα στό πλαίσιο του άδιευκρίνιστου νοήμα-

τος περί τῆς ὕπαρξης τοῦ κόσμου, μέσα στό ὁποῖο γεννιοῦνται ψευδοπροβλήματα καί ἀξιώματα χωρίς νόημα. Μέσα ἀπό τήν ἀναγωγή ἢ ἐποχή, μᾶς παραχωρεῖται μιά ριζικά διαφοροποιημένη προοπτική γιά νά δοῦμε τόν ἑαυτό μας, μιά ριζοσπαστική μορφή αὐτοκατανόησης, μέσα ἀπό τήν ὁποία τό εἶναι τοῦ κόσμου ἐκδιπλώνεται στήν ἀρχέγονη ἔννοιά του. Ἐξ ἑλθουμε λοιπόν στό τί συνεπάγεται ἡ προοπτική αὐτή, γιά νά ἐξετάσουμε ἀπό πῶς κοντά τῆ φύση τῆς φαινομενολογίας ὡς γνήσιας φιλοσοφίας· μιᾶς φιλοσοφίας, ὅπως εἶπαμε, πού μᾶς παρέχει βασικές ιδέες, οἱ ὁποῖες μᾶς καθιστοῦν ἱκανούς νά δοῦμε πέρα ἀπό τά ὅρια πού θέτουν οἱ καθημερινές μας ἀπόψεις.

Τό σημεῖο ἐκκίνησης γιά κάθε φιλοσοφικό στοχασμό εἶναι τό ἀναπόφευκτο γεγονός ὅτι εἶμαι στόν κόσμο. Ὅλες μου οἱ πράξεις λαμβάνουν χώρα στό πλαίσιο τοῦ ἐκεῖ-εἶναι, ἕνα πλαίσιο τοῦ ὁποῖου, μέ τόν ἕναν ἢ μέ τόν ἄλλο τρόπο, ἔχω κάποια ἐμπειρία ὡς ἔμβιον ὄν ζώντας τήν καθημερινή μου ζωή ἀνάμεσα στά ἄλλα ὄντα, ἰδωμένα σάν ὅλο (*das Seiende im Ganzen*),

«ἔχω συνείδηση τοῦ κόσμου πού ἀπλώνεται χωρίς τέρμα στό χῶρο καί στό χρόνο ὡς γίνεσθαι καί ὡς γεγονός χωρίς τελειωμό. Ἐχω συνείδηση αὐτοῦ, πρᾶγμα πού σημαίνει, πρῶτα ἀπό ὅλα, ὅτι ἀνακαλύπτω αὐτόν ἐνορατικά, ἔχω ἐμπειρία αὐτοῦ. Διά τῆς ὄψεως, ἀφῆς, ἀκοῆς κτλ., μέ τούς διαφορετικούς δηλαδή τρόπους τῆς κατ' αἴσθηση ἀντίληψης, τά σωματικά πράγματα διασκορπισμένα χωρικά ὑπάρχουν δι' ἐμέ ἀπλῶς ἐκεῖ, λεκτικά ἢ παραστατικά «παρόντα», ἀνεξάρτητα τοῦ ἂν δίδω ἰδιαίτερη προσοχή σ' αὐτά ἀσχολούμενος μαζί τους, ἐξετάζοντας, σκεπτόμενος, νοιώθοντας καί ἐπιθυμώντας αὐτά⁶».

Καθώς κάθομαι νά γράψω αὐτό τό ἄρθρο, ἔχω μιά διάθεση περισυλλογῆς πού μέ κάνει νά ξεχνῶ τόν ἐκτατό μου περίγυρο. Γίνομαι κάτοικος τοῦ διανοητικοῦ χώρου τῶν τωρινῶν ἐνδιαφερόντων μου μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε δέν ἔχω πιά καμμιᾶ ἐπίγνωση τοῦ κόσμου πού βρίσκεται πέρα ἀπό τό γραφεῖο μου. Ὁ κόσμος πέρα ἀπό τό πεδίο τῶν ἄμεσων ἐνδιαφερόντων καί ὑποχρεώσεων, οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὑποθέσεις καί τά πράγματα, σβῆνει καί γίνεται ἕνα ἀπροσδιόριστο ὑπόβαθρο, καί ξεφεύγει ἀπό τήν ἀντίληψή μου. Ὡστόσο δέν μπορῶ ποτέ νά ξεφύγω ἀπό τόν κόσμο. Εἶμαι μέσα στόν κόσμο, καί ὅ,τι ὑπόκειται στίς δραστηριότητές μου οἱ ὁποῖες μποροῦν νά περικλείσουν μέσα σ' ἕνα περιορισμένο τμήμα του, εἶναι ἡ «ζῶσα πίστη πού μέ συνδέει μέ τόν κόσμο ὁ ὁποῖος εἶναι «...ἐκεῖ μόνιμα γιά μένα»⁷. Ὁ κόσμος εἶναι σιωπηλά ἀποδεκτός ὡς τό σταθερό ὑπόβαθρο τῶν αὐθόρμητων πράξεών μου. Τό ὅτι ὁ κόσμος εἶναι κατά κάποιον τρόπο πάντοτε ἐκεῖ γιά μένα, ἔχει τήν ἀπλότητα καί τή μεγαλοπρέπεια ἑνός γεγονότος, γιατί «ἡ ὕπαρξη τοῦ κόσμου εἶναι καταφανέστερη ἀπό ὅτιδήποτε ἄλλο. Εἶναι τόσο καταφανές, ὥστε κανεῖς δέν θά σκεφτόταν νά τήν βεβαιώσει ρητά σέ μιά πρόταση»⁸.

Ὁ καταφανής χαρακτήρας καί ἡ σιωπηλή ἀποδοχή τῆς ὕπαρξης τοῦ κόσμου συγκροτοῦν αὐτό πού ὁ Husserl ὀνομάζει «...γενική θέση τῆς φυσικῆς σκοπιᾶς»⁹, στήν ὁποία εἴμαστε προσδεμένοι ἀντανεκλαστικά (χωρίς νά τό σκεφτοῦμε) στίς καθημερινές μας στάσεις ὡς πρός τόν κόσμο ὅπου ζοῦμε. Στή φυσική θέση μποροῦμε νά υἱοθετήσουμε μιά στάση σκεπτόμενου ἀνθρώπου ὡς πρός τόν περίγυρό, μας καί νά κατασκευάσουμε θεωρίες στήν προσπάθειά μας νά ἀποκτήσουμε σαφές νόημα τοῦ ἐκεῖ-εἶναι τοῦ κόσμου μέ τή βοήθεια μιᾶς σκεπτικῆς ἐπιχειρηματολογίας καί συ-

ζήτησης, τόσο φιλοσοφικής όσο και επιστημονικής. Μπορούμε να αμφιβάλλουμε για τον κόσμο προσπαθώντας να τον γνωρίσουμε, με σκοπό να προωθηθεί η επιστημονική έρευνα και να εξευρεθούν λειτουργικές «αλήθειες». Ωστόσο, μιά τέτοια αμφιβολία και θεωρητική μελέτη λαμβάνουν χώρα μέσα στα αδιαφιλονίκητα όρια ενός κόσμου που είναι δεδομένος εκ των προτέρων, και ο οποίος χρησιμεύει ως βάση των κρίσεων που στοχεύουν στο να προσδιορίσουν την ξεχωριστή «ταυτότητα» (thatness) του κόσμου. Αυτό που παραμένει απροσδιόριστο και που ξεφεύγει από τη ματιά μας στο φυσικό διαστοχασμό είναι η γενική θέση περί του κόσμου, και η ανώνυμη πίστη στον κόσμο. Αυτή η ανέκφραστη πίστη διαποτίζει τις σκεπτικές στάσεις που μπορούμε να υιοθετήσουμε, ως συγκαλυμμένο υπόδαφος πάνω στο οποίο καλλιεργούνται. Ο Husserl παρατηρεί: «Κάθε αμφισβήτηση και απόρριψη των δεδομένων του φυσικού κόσμου αφήνει ανέπαφη τη γενική θέση της φυσικής σκοπιάς...»¹⁰, στο μέτρο που η αμφιβολία προϋποθέτει και διέπεται από την πίστη και την αποδοχή της ύπαρξης του κόσμου. Μπορώ να αμφιβάλλω μόνο για ό,τι θεώρησα αληθινό. Ακριβώς αυτή η αποδοχή-πίστη στο εκεί-είναι του κόσμου είναι τό κίνητρο της αμφιβολίας· η σκεπτική στάση υιοθετείται στο πλαίσιο του συσκοτισμένου νοήματος της φύσης αυτής της σιωπηρής αποδοχής. Οι στάσεις που υπαγορεύει η φυσική σκοπιά δεν έχουν πραγματική διαύγεια ως προς τό υπό ποιά έννοια υπάρχει, πρώτα απ' όλα, για μās ένας κόσμος, μιά και δεν υπάρχει δυνατότητα να κατανοήσει κανείς τον υποθετικό ορίζοντα όπου σχηματίστηκαν. Άρρηκτα συνδεδεμένος με τη γενική θέση ο στοχασμός πάνω στη φυσική θέση παραμένει τυφλός ως προς τό νόημα της ύπαρξης του κόσμου, την οποία θεωρεί δεδομένη. Στηριγμένες στο έδαφος που δημιουργεί η πίστη ότι ο κόσμος είναι δεδομένος εκ των προτέρων, φιλοσοφικές θεωρίες, αντιτιθέμενες μεταξύ τους, γεννιούνται κατά «έναν άφελή εϋθύγραμμο τρόπο»¹¹. Ο Husserl μās λέει ότι «... η μοναδική αποστολή και χρησιμότητα...» της φαινομενολογικής φιλοσοφίας είναι «...νά διευκρινίσει τό νόημα αυτού του κόσμου, τό ακριβές νόημα με τό οποίο η ύπαρξη του κόσμου αυτού γίνεται αναντίρρητα αποδεκτή (*wirklich seiende*)»¹². Η φαινομενολογική φιλοσοφία πραγματώνει την αποστολή της υπερβαίνοντας την άφέλεια και την εϋπιστία της φυσικής στάσης και πραγματοποιώντας την ονομαζόμενη αναγωγή ή εποχή.

Ως μιά έρευνα, αντικείμενο της οποίας είναι τό άσαφές νόημα της ύπαρξης του κόσμου, «η φαινομενολογική φιλοσοφία αρχίζει, πρώτα απ' όλα, με την εποχή»¹³. Τό κίνητρο της νέας σκοπιάς, η οποία γίνεται προσιτή σε μās μέσα από μιά ριζική διαφοροποίηση της φυσικής στάσης όπου, συνήθως, είμαστε προσηλωμένοι, είναι η δέσμευση του να εξερευνήσουμε και να αποκαλύψουμε τό πρωταρχικό νόημα της ύπαρξης του κόσμου. Μ' αυτή την έννοια ο Husserl χαρακτηρίζει τη φαινομενολογία ως μιά «επιστήμη των αρχών»¹⁴ και των «απαρχών»¹⁵, μιά πρώτη φιλοσοφία, αφιερωμένη στο να εγκαθιδρύσει μιά καθολική «επιστήμη που περικλείει τά πάντα»¹⁶, η οποία πρέπει να «...είναι βασισμένη σε ένα απόλυτο θεμέλιο»¹⁷.

Ως φιλόσοφος με ριζοσπαστικό στοχασμό, ο οποίος μοχθεί θέτοντας ως υποθετικό του σκοπό¹⁸ μιά γνήσια επιστήμη που δεν βασίζεται σε προϋποθέσεις, ο Husserl διασώζει με τη φαινομενολογική εποχή «...τόν ένθουσιασμό μιάς πρώτης αρχής...»¹⁹. Έχοντας ο Husserl τό πνεύμα ενός νεοφώτιστου φιλόσοφου αναζωογονεί τό νόημα της γνήσιας φιλοσοφίας ως «...μιάς απόλυτης έλευθερίας από κάθε προϋπόθεση, που διασφαλίζει για τον έαυτό της μιά απόλυτη βάση»²⁰. Έχοντας

σκοπό νά εξασφαλίσει μιά βάση ἢ μιά ἀφετηρία γιά μιά γνήσια φιλοσοφία, ὁ Husserl ἐξηγεῖ ὅτι «...ἐφαρμόζουμε τή φαινομενολογική ἐποχή ἀντί νά ζοῦμε ἀφελῶς μέσα στήν ἐμπειρία (*Erfahrung*) καί νά ὑποβάλλουμε τίς ἐμπειρίες μας σέ θεωρητικές ἔρευνες»²¹. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ γενική θέση τῆς φυσικῆς στάσης τίθεται σέ παρένθεση, ἀποσυνδέεται ἢ βγαίνει στό περιθώριο τῆς πράξης. Ἔτσι, «τό εἶναι τοῦ κόσμου δέν πρέπει πιά νά εἶναι γιά μᾶς κάτι αὐτονόητο»²². ἀντίθετα, ἐπέχουμε ὡς πρὸς αὐτό, καί τό ὅτι ὁ κόσμος θεωρεῖται κάτι τό δεδομένο, τίθεται ὑπὸ ἐρώτηση. Ἀκόμη, οἱ ἐρωτήσεις πού ἔχουν ὡς ἀφετηρία τους τή φαινομενολογική σκοπιά, εἶναι νοηματικά ἐντελῶς διαφορετικές ἀπὸ ἐκεῖνες πού ἔχουν διατυπωθεῖ σύμφωνα μέ τίς παραδοσιακές μορφές συζήτησης.

Εἶναι σημαντικό νά τονίζεται συνεχῶς ὅτι ἡ ἐφαρμογή τῆς ἐποχῆς δέν ἐξυπακούει τήν ἄρνηση ἢ τήν ἀπόρριψη τοῦ ἐκεῖ-εἶναι τοῦ κόσμου, τοῦ «συγκεκριμένου βιοτικοῦ μας κόσμου»²³ (*Lebenswelt*). ὁ κόσμος εἶναι «συνεχῶς ἐκεῖ γιά μένα»²⁴. Ἡ ἐποχή δέν εἶναι ἀπλῶς μιά φιλοσοφική ἀμφιβολία. Ὅπως εἶδαμε, ἡ σκεπτική στάση υἱοθετεῖ τίς θέσεις τῆς ἀπὸ τή θέση τῆς φυσικῆς σκοπιᾶς. Ὅμως, ἀκριβῶς αὐτή ἡ θέση καθίσταται ἐκκρεμῆς στή στάση τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι, ἡ ἀναστολή τοῦ εἶναι, τοῦ ἐκεῖ - εἶναι τοῦ κόσμου, ὅπως αὐτό εἶναι δεδομένο καί κατανοητό στή φυσική στάση, σημαίνει ὅτι οἱ κρίσεις πού ἀφοροῦν στό εἶναι καί στό μή-εἶναι τοῦ κόσμου δέν ἐμπίπτουν στά ὅρια αὐτῆς τῆς νέας σκοπιᾶς. Ὁ κόσμος δέν ἀπορρίπτεται· μᾶλλον, δέν χρησιμεύει ὡς βάση ἢ ἀφετηρία κρίσεων. Υἱοθετώντας τή φαινομενολογική σκοπιά, ἀποφεύγουμε «...κάθε πίστη ἢ ὁποία εἶτε εἶναι ἐμπεπλεγμένη εἶτε βασίζεται σέ αἰσθητηριακές πίστεις»²⁵.

Ἡ ἐποχή πού χαρακτηρίζει τήν προοπτική τοῦ φαινομενολόγου παρατηρητή ὀδηγεῖ σέ μιά νέα θεά τοῦ κόσμου. Ἡ στάση τῆς ἐποχῆς ἀπαιτεῖ νά κυττάξουμε τόν κόσμο, πού εἶναι ἀκόμη ἐκεῖ γιά μένα, κάτω ἀπὸ ἓνα διαφορετικό φῶς. Ἀπὸ τή φαινομενολογική σκοπιά, βλέπουμε ὅτι «ἀντί τοῦ ἀπλῶς ὑπάρχειν τοῦ κόσμου γιά μᾶς — δηλαδή τοῦ νά γίνεται ὁ κόσμος ἀποδεκτός φυσικά ἀπὸ μᾶς μέσα ἀπὸ τίς ἐμπειρίες μας πού ὀδηγοῦν στήν πίστη τῆς ὑπαρξῆς του — ὁ κόσμος εἶναι γιά μᾶς κάτι πού διεκδικεῖ τήν ὑπαρξή του»²⁶. Ἄν σταθοῦμε στή θέση τοῦ φαινομενολόγου, θά δοῦμε ὅτι τό εἶναι τοῦ κόσμου παύει νά εἶναι πρόδηλο. Ἡ ἀπλότητα καί ἡ φυσικότητα τοῦ ἐκεῖ-εἶναι τοῦ κόσμου γίνεται τώρα τό θέμα μιᾶς ριζοσπαστικῆς ἔρευνας, ἡ ὁποία καθιστᾷ τήν αὐθόρμητη ἐμπλοκή καί ἔνταξή μας στόν κόσμο τό ἀντικείμενο ἑνός κριτικοῦ στοχασμοῦ. Ἔτσι, ἡ φαινομενολογική ἀναγωγή βασικά συνίσταται στή στοχαστική κατανόηση τῆς φυσικῆς αὐθόρμητης πίστεως μας ἔναντι τοῦ κόσμου. Ἐπαναλαμβάνουμε, δέν ἀναιρεῖ τήν ὑπαρξή ἑνός κόσμου τοῦ ὁποίου ἔχουμε καί μπορούμε νά ἔχουμε τήν ἐμπειρία, γιατί αὐτός ὁ κόσμος εἶναι ἀκόμα ἐκεῖ. Σίγουρα:

«Ὁ κόσμος συνεχίζει νά φαίνεται ὅπως φαινόταν πρὶν. Ἡ μόνη διαφορά εἶναι ὅτι Ἐγώ, πού στοχάζομαι φιλοσοφικά, δέν κρατῶ (δέν ἀποδέχομαι) πλέον τή φυσική πίστη περί τῆς ὑπαρξῆς του ὅπως δίδεται ἀπὸ τήν ἐμπειρία του — ἂν καί ἡ πίστη αὐτή ἐξακολουθεῖ ὡσαύτως νά ὑπάρχει καί νά κατανοεῖται καθὼς τήν προσέχω»²⁷.

Ἀκριβῶς αὐτή ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό νά ζοῦμε ἔχοντας τήν ἀντανακλαστική στάση τοῦ φυσικιστῆ καί στό νά προσπαθοῦμε νά σκεφτοῦμε πάνω σ' αὐτή τή ζωή

πού, εκ φύσεως, είναι πέρα από τό στοχασμό, προσδιορίζει τή φύση τῆς φαινομενολογικῆς ἔρευνας. Ἡ ριζοσπαστικότητα τὴν ὁποία ἐκφράζει ἡ δυνατότητα τῆς ἐποχῆς, καθορίζεται ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ κατανοήσουμε τὴ φυσική, καὶ ἔξω ἀπὸ κάθε στοχασμό, στάση μας, τὴ στάση πού διαποτίζει τίς καθημερινές μας πρακτικές, καὶ νὰ τὴν καταστήσουμε ἓνα σαφές θέμα κριτικῆς φιλοσοφικῆς συζήτησης.

Ἀπέχοντας ἀπὸ τίς πράξεις ἀποδοχῆς πού πραγματοποιοῦμε ἔχοντας τὴ φυσική στάση, ὁ φιλόσοφος πού ἐνστερνίζεται τὴ φαινομενολογικὴ στάση φέρνει στὸ φῶς τὴν ἀνώνυμη, προ-γλωσσικὴ πίστη, ἡ ὁποία ὑπόκειται ὅλων τῶν καθημερινῶν μας δραστηριοτήτων καὶ θέσεων στὸν κόσμον πού ζοῦμε. Δέν πρέπει νὰ παραγνωρίσουμε καὶ νὰ παραβλέψουμε τὴ σημασία μιᾶς τέτοιας φιλοσοφικῆς δυνατότητας, μιᾶς σημασίας ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτᾶται ἡ σωστὴ κατανόηση τῆς φαινομενολογίας καὶ τοῦ φαινομενολογικοῦ τρόπου τοῦ διαλέγεσθαι. Θὰ ἔχουμε μεγάλο κέρδος, ἂν ἐξετάσουμε προσεκτικὰ τὸ νόημα τῆς φαινομενολογικῆς ἐποχῆς καὶ τὴ μέθοδο ἡ ὁποία, κατ' ἀρχὴν, μᾶς ἀποσπᾶ ἀπὸ τὴ φυσικὴ στάση· ἀντίθετα, θὰ χάσουμε πολλά ἂν δέν τό κάνουμε καὶ ἂν ἀντιμετωπίσουμε τὴν ἀναγωγὴ ὡς μιᾶ φιλοσοφικὴ τεχνική, διατυπωμένη ἔτσι ὥστε νὰ ἀπαντᾶ σέ ἐρωτήσεις ἢ προβλήματα πού ἀφοροῦν στὴν ὄντικὴ ἐγκυρότητα τοῦ κόσμου τὸν ὁποῖο κατοικοῦμε.

Ἡ ἀναγωγὴ δέν εἶναι μιᾶ τεχνικὴ πού λειτουργεῖ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ «...ὀρίζοντος τῆς φυσικῆς στάσης...»²⁸. εἶναι μᾶλλον ἡ ὀριστικὴ ρήξη ὡς πρὸς τὴ γενικὴ θέση, τὴν ὁποία φέρνει στὸ προσκῆνιο καὶ ἐξετάζει. Ἡ ὀπτικὴ γωνία τῆς ἐποχῆς εἶναι ἓνα ριζικὰ διαφοροποιημένο νόημα τῆς ἐμπλοκῆς μας στὸν κόσμον, στὸ μέτρο πού «στὴ φυσικὴ στάση, εἴμαστε φυλακισμένοι καὶ ἐντελῶς ἀπορροφημένοι μέσα σ' αὐτὴν, ἔτσι ὥστε εἴμαστε ἀνίκανοι νὰ τὴν ἀγνοήσουμε χωρὶς νὰ ἀπαλλαγοῦμε ὀλοκληρωτικὰ ἀπ' αὐτὴν. Ἡ φαινομενολογικὴ ἀναγωγὴ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἀποδέσμευση»²⁹. Τὸ νόημα τῆς φυσικῆς στάσης ὡς μιᾶ ἀνώνυμη πίστη στὴν ὕπαρξη τοῦ κόσμου, ἡ πίστη πού διαποτίζει τίς καθημερινές μας θέσεις καὶ σκοπιές, καθίσταται διαθέσιμο γιὰ τὸ στοχασμό μόνον ἀφοῦ ἐφαρμοστεῖ ἡ ἀναγωγὴ. Ἡ συζήτησις ἡ ὁποία ἀφορᾶ στὸ νόημα τῆς γενικῆς θέσης τῆς φυσικῆς στάσης, προϋποθέτει τὴν πραγμάτωση τῆς ἐποχῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ φυσικὴ στάση πρέπει νὰ γίνῃ κατανοητὴ ὡς μιᾶ φαινομενολογικὴ ἔννοια πού γεννιέται ἀπὸ τὴ στάση τῆς ἐποχῆς· δέν πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀπλῶς ὡς τὸ σύνολο τῶν πίστεων καὶ τῶν ὀπτικῶν γωνιῶν πού δημιουργοῦνται σέ ἀναφορὰ πρὸς τὴν ὕπαρξη τοῦ κόσμου, διότι εἶναι ἡ σιωπηλὴ, ἐπομένως ἀνήκουστη καὶ ἀπαρατήρητη παραδοχὴ τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία προϋποτίθεται στὶς καθημερινές μας ἀποφάσεις. Θέτοντας σέ παρένθεση ἢ ἀναστέλλοντας τὴ γενικὴ θέση τῆς φυσικῆς σκοπιᾶς, ὁ ριζοσπαστικὰ στοχαζόμενος φιλόσοφος ἀπέχει ἀπ' αὐτὴν ἔτσι ὥστε νὰ τὴ φέρει στὸ φῶς. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὁ φαινομενολόγος συλλαμβάνει τὴ γενικὴ θέση στὴν πασιφάνειά της ὡς βιωμένη προϋπόθεση, ἡ ὁποία εἶναι κρυμμένη στὸς καθημερινούς στοχασμούς. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὁ Ricoeur μᾶς λέει ὅτι «... ἀκριβολογώντας, ἡ θέση εἶναι ὄχι τὸ πιστεῦν ἀλλὰ μᾶλλον κάτι πού μολύνει τὴν πίστη»³⁰.

Μιᾶ καὶ ἀποσπᾶ τὸ στοχασμό ἀπὸ τὴ μέγγενη τῆς γενικῆς θέσης, ἡ φαινομενολογικὴ ἀναγωγὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ ἀποκάθαρση τῶν ἀφελῶν συζητήσεών μας γιὰ τὸν κόσμον καὶ, ἀσφαλῶς, γιὰ μᾶς τοὺς ἴδιους ὡς ὄντα γιὰ τὰ ὁποῖα ὑπάρχει ἓνας κόσμος, ὡς ὄντα πού ἔχουν ἐμπειρία τοῦ κόσμου. Ὡς συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ἐν-

νοιας μιᾶς γνήσιας φιλοσοφίας, ἡ φαινομενολογική ἀναγωγή μᾶς γυρίζει πίσω στό νόημα τοῦ ἐν-τῷ-κόσμῳ εἶναι «...ἀπό τό ὁποῖο ἔχει ἐξορυχθεῖ ἡ κοσμικότητα»³¹. Ἀναστέλλοντας τή θέση ἡ ὁποία μιαίνει τίς πίστεις καί τίς ἀποφάσεις μας, ἀπελευθερώνοντάς μας ἀπό τά ὄρια τῆς φυσικῆς στάσης, ἡ ἐποχή ἐκδιπλώνει καί ἀποκαλύπτει «τό ἀληθινό ὑποκείμενο τῆς πίστεως»³² ὡς τό ὑπερβατικό «ἐξώκοσμο» ἐγώ. Ἐπομένως, ἡ ἀναγωγή πρέπει νά γίνει κατανοητή μέ τή στενή ἐτυμολογική τῆς ἔννοια ὡς μιά ἐπιστροφή ἢ μιά πορεία πρὸς τά πίσω³³. Ὁ Eugen Fink δίνει ἔμφαση στή σπουδαιότητα τοῦ νά κατανοήσουμε μ' αὐτόν τόν τρόπο τήν ἐποχή καί παρατηρεῖ:

«Ἡ φαινομενολογική ἀναγωγή δέν εἶναι πρωταρχικά μιά μέθοδος ἀπλᾶ τοῦ ἀποσυνδέειν, ἀλλά τοῦ ὀπισθοδρομεῖν. Αὐτή ὀδηγεῖ, δι' ἑνός ἀκραίου ριζοσπαστικοῦ αὐτοστοχασμοῦ, τόν φιλοσοφοῦντα πίσω διά τοῦ ἑαυτοῦ του στήν ὑπερβατική ζωή τῆς πίστεως (μιᾶς ζωῆς πού μένει κρυμμένη ἀπό τήν κοσμικότητα τῆς ἀντίληψης τοῦ ἀνθρώπου γιά τόν ἑαυτό του) τῆς ὁποίας ἡ σύστοιχη ἀποδοχή εἶναι ἡ ὑπαρξη τοῦ κόσμου. Μέ ἄλλα λόγια εἶναι ἡ μέθοδος τοῦ ἀνακαλύπτειν καί ἐκθέτειν μιά θεματική γνώσεως πού κατ' ἀρχήν εἶναι μή κοσμική: πρόκειται δηλαδή γιά τή διάσταση τῆς ρίζας τοῦ κόσμου»³⁴.

Τό νόημα τῆς φαινομενολογίας ὡς γνήσιας φιλοσοφίας ἐγκείται στήν ἀποκάλυψη καί ἐξήγηση τῆς ὑπερβατικῆς ζωῆς τοῦ ἐγώ μέσα στό ὄντολογικό πλαίσιο τῶν («ἐξώκοσμων») ἀπαρχῶν τοῦ εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ. Ὅπως θά δοῦμε, ἡ πραγματική κατανόηση τῆς χουσερλιανῆς φαινομενολογίας εἶναι δυνατόν νά ἐπιτευχθεῖ μόνον ἐάν διασφαλιστεῖ μιά ἀληθινή κατανόηση τῆς ἔννοιας τῆς ἀναγωγῆς ὡς τοῦ μέσου ἀποκάθαρσης τῶν καθημερινῶν μας συζητήσεων. Πράγμα τό ὁποῖο σημαίνει ὅτι τό νόημα μέ τό ὁποῖο τό ὑπερβατικό ἐγώ ἐκδιπλώνεται ὡς ἡ ἀπαρχή τοῦ κόσμου πρέπει νά γίνει κατανοητό μόνον μέσα στό πλαίσιο μιᾶς αὐστηρῆς ἀνάλυσης τοῦ νοήματος, ἡ ὁποία θέτει ὡς στόχο τῆς νά ἀποκαθάρει ὅτιδήποτε ὑπονοεῖται στίς κοινότητες ἀπόψεις τίς ὁποῖες ἀναστέλλει καί ἀποσυγκροτεῖ. Ὑπερβαίνοντας ἔτσι τόν περιορισμό τῆς καθημερινῆς ματιᾶς, ἡ φαινομενολογική ἐνατένιση εἶναι σέ θέση νά συλλάβει τό νόημα τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὡς τῶν ὄντων γιά τά ὁποῖα ὑπάρχει ἕνας κόσμος, πού ἀποδεικνύει ὅτι οἱ παραδοσιακοί τρόποι αὐτοκατανόησης καί ἐξήγησης τοῦ κόσμου εἶναι ἀφελῆ καί μή ἀθθεντικά ψήγματα λόγου πού βρίθουν ψευδοπροβλημάτων. Ἐπομένως, ἡ σημασία τῆς ἐποχῆς, ὡς αὐτοῦ πού κατευθύνει καί προσδιορίζει τήν πορεία τῆς φαινομενολογικῆς ἔρευνας, δέν πρέπει νά φεύγει καθόλου ἀπό τό νοῦ μας. Ἡ σημασία τῆς φαινομενολογικῆς ἐποχῆς σάν τέτοιας, ἡ σπουδαιότητά τῆς ὡς «κλειδιοῦ γιά τή φαινομενολογία», ἐκφράζεται σαφῶς στήν ἐξήγηση πού δίνει ὁ Husserl στό ὑπερβατικό ἐγώ. Ἄς περάσουμε τώρα στήν ἔννοια μέ τήν ὁποία ὁ Husserl ἀνιχνεύει τίς ἀπαρχές τοῦ νοήματος τοῦ εἶναι τοῦ κόσμου στήν ὑπερβατική ὑποκειμενικότητα, ἡ ὁποία ἀποκαλύπτεται μέ τήν ἐφαρμογή τῆς ἐποχῆς. Ἐτσι θά μπορέσουμε νά διακρίνουμε τήν πραγματικά ριζοσπαστική φύση τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας τοῦ Husserl ὡς μιᾶς προσπάθειας νά διασφαλιστεῖ μιά βάση ἢ μιά ἀφετηρία γιά μιά γνήσια φιλοσοφία· κατ' αὐτόν τόν τρόπο θά δοῦμε καθαρά πῶς ἀκριβῶς οἱ προθέσεις τοῦ Husserl διαφέρουν ἀπό τίς φιλοσοφίες πού ἀναπτύσσονται καί λειτουργοῦν στό ἱστορικό ἐπιστημολογικό/μεταφυσικό πλαίσιο.

Τό ἀρχικό νόημα τῆς ἀναγωγῆς εἶναι, ὅπως εἶπαμε, ἐκεῖνο τῆς ἀνάκαμψης ἢ τῆς

πορείας πρὸς τὰ πίσω. Σκιαγραφώντας τὴν ἔννοια ὑπὸ τὴν ὁποία ἡ ἀναγωγή εἶναι μιὰ ἀνάκτηση, ὁ Husserl μᾶς λέει:

«Ἐπομένως, αὐτὴ ἡ καθολικὴ ἀποστέρηση τῆς ἀποδοχῆς, αὐτὴ ἡ «παρακώλυση» ἢ ὁ «ἐξοβελισμός» κάθε στάσης ὡς πρὸς ἕναν ἤδη δεδομένο ἐξωτερικὸ κόσμο καί, πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὅλων τῶν ὑπαρξιακῶν στάσεων (αὐτῶν πού ἀφοροῦν στό εἶναι, στήν ψευδαίσθηση, στό δυνατόν εἶναι, στό πιθανόν εἶναι, κλπ.) — ἢ, ὅπως ὀνομάζεται, αὐτὴ ἡ «φαινομενολογικὴ ἐποχὴ» καί ἡ «θέση μέσα σέ παρένθεση» τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου — δέν μᾶς ἀφήνει νά ἀντιμετωπίσουμε τίποτε ἀπολύτως. Ἀντίθετα, μέσα ἀπὸ αὐτὴν ἀποκτοῦμε κάτι· καί αὐτό πού ἀποκτοῦμε (ἢ μᾶλλον, γιὰ τὴν ἀκρίβεια, αὐτό πού ἐγώ, ὁ ὁποῖος στοχάζομαι, ἀποκτῶ) εἶναι ἡ αὐθεντικὴ ζωὴ, μέ ὅλες τίς καθαρὰ ὑποκειμενικὲς διαδικασίες πού τὴν ἀποτελοῦν καί ὅλα ὅσα ἐννοοῦνται στό πλαίσιο αὐτῶν τῶν διαδικασιῶν, ἀκριβῶς ὅπως ἐννοοῦνται: ὁ κόσμος τῶν «φαινομένων» μέ τή... φαινομενολογικὴ ἔννοια (τοῦ ὄρου)»³⁵.

Στὴ στοχαστικὴ στάση τῆς ἐποχῆς, ἀνοίγεται ἡ δυνατότητα μιᾶς καθαρῆς θέασης τοῦ ἑαυτοῦ μας μέ τὴν ἔννοια τῆς αὐτοερμηνείας πού δέν παρακωλύεται ἀπὸ παραδοσιακὲς ἔννοιες, οἱ ὁποῖες ἀπουσιάζουν. Σ' αὐτὴ τὴ στάση, δέν ἀσχολοῦμαι μέ τό ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἐκεῖ καί εἶναι δεδομένος γιὰ μένα μ' ἕνα τρόπο παγκοίνως γνωστό. Παρατηρώντας ἀπὸ τὴ φαινομενολογικὴ σκοπιὰ «...ἀποκλείω ὅλα ὅσα προϋποτίθενται ὑπερβατικά...»³⁶, καί περιορίζω τό ἐνδιαφέρον μου ἀποκλειστικά στήν ὑφιστάμενη ἔννοια, μέ τὴν ὁποία οἱ γνώσεις μου εἶναι γνώσεις τοῦ κόσμου. Ἡ διαλεύκανση τοῦ νοήματος τῆς σχέσης ἀνάμεσα στή συνείδησή μου καί στόν κόσμο, ἡ «...κατανόηση τῆς δυνατότητας αὐτῆς...»³⁷, τῆς «δυνατότητας τῆς γνώσης»³⁸, δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς δεδομένο γεγονός. Ἐδῶ, δέν μᾶς ἐνδιαφέρουν γεγονότα, ἀλλὰ μόνον δυνατότητες, δυνατότητες πού πρέπει νά διερευνηθοῦν ἐπακριβῶς ὡς πρὸς τό νόημά τους. Σκεπτόμενος κατ' αὐτόν τόν τρόπο, ἀποκαλύπτω ὅτι ἡ μόνη δυνατὴ ἔννοια ὑπὸ τὴν ὁποία μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι ὑπάρχει ἕνας κόσμος ὑπερβατικῶν ὄντων, εἶναι ὅτι ἐγώ, ὡς συνειδητό ἐγώ, τὰ ἀποδέχομαι. Ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴ φυσικὴ στάση καί ἐπιστρέφοντας στοχαστικά στόν ἑαυτό μου, μπορῶ νά ἐντοπίσω πῶς ἀκριβῶς ὑπάρχει ἕνας κόσμος γιὰ μένα. Σ' αὐτὴ τὴ στοχαστικὴ στάση τῆς ἐποχῆς, τό νόημα τοῦ ὑπερβατικοῦ ὄντος, «ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος», μετατρέπεται σ' ἕνα «φαινόμενο ἀποδοχῆς», καθὼς ἡ ἔννοια τοῦ «γιὰ μένα» ἔρχεται στό προσκῆνιο.

Αὐτό πού ἀποκαλύπτεται στήν ἐποχὴ εἶναι ὅτι τὰ πάντα στόν κόσμο ὑπάρχουν μόνο στό μέτρο πού γίνονται ἀποδεκτά ἀπὸ μένα ὡς συνειδητοῦ *cogito*. Ἡ βασικὴ δραστηριότητα τῆς συνείδησης ἡ ὁποία, μέσα ἀπὸ προθεσιακὲς πράξεις, θεωρεῖ δεδομένα τὰ ὄντα, ἀποκαλύπτεται ὡς ἡ συνθήκη νοήματος τοῦ νά ὑπάρχει ἐκεῖ ἕνας κόσμος γιὰ μένα, τοῦ ὁποίου μπορῶ νά ἔχω ἐμπειρία. Λοιπόν, κατευθύνοντας τὴ ματιά μας πρὸς τὴ θέαση τοῦ κόσμου, «...δέν χάσαμε τόν κόσμο γιὰ χάρη τῆς φαινομενολογίας· στό κάτω-κάτω, ἔχουμε προσλαμβάνουσες παραστάσεις του, ὡς *cogitatum...*»³⁹, ὡς φαινόμενον. Ἐπομένως, μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἐγώ, ὁ στοχάζόμενος φιλόσοφος πού τηρεῖ τὴ στάση τῆς ἐποχῆς, «...χάνω τόν κόσμο πού, στήν πραγματικότητα, κερδίζω»⁴⁰, ὡς ὑπερβατικὸ «ἐξώκοσμο» ἐγώ. Γιατί, ἀπελευθερώνοντάς μας ἀπὸ «...τό στήριγμα τοῦ κόσμου πού ἤδη μᾶς παρέχεται ὡς ὑπάρχων»⁴¹, ἡ ἐποχὴ ἀποκαλύπτει ἕνα νοηματικὸ τόπο πού «δέν εἶναι ἕνα κομμάτι τοῦ κόσμου...»⁴² τοῦ

φυσικοῦ στοχασμοῦ. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ βασική ἔννοια τῆς ἀναγωγῆς, ὡς μιᾶς ρήξης ὡς πρὸς τὸ οἰκοδόμημα τῶν συνυφασμένων μεταξύ τους ὀπτικῶν γωνιών καὶ προοπτικῶν μέσα στίς ὁποῖες ὁ ἄνθρωπος ζεῖ καὶ συμπεριφέρεται, ἐξορίζει οὐσιαστικά κάθε ἔννοια αὐτοκατανόησης βασισμένη στήν ἀφελῆ ὄντική ἐμπειρία τοῦ κόσμου. Ἐπομένως, ἡ ἐποχή ὡς πρὸς τὸν κόσμο, τὸν ὁποῖο συνήθως ἀντιμετωπίζουμε στή φυσική στάση, ἐπεκτείνεται ἔτσι ὥστε νά περιέχει τήν ἐποχή ὡς πρὸς τήν ἔνταξη τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀνθρώπινου ἐγῶ στὸν κόσμο. Ἄλλά τί σημαίνει ἐποχή ὡς πρὸς τὸ ἀνθρώπινο ἐγῶ;

Ὡς ἀνθρώπινο ἐγῶ, ὁ ἄνθρωπος στοχάζεται πάνω στὸν ἑαυτό του μέσα στὰ ὅρια τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας τοῦ κόσμου, τοῦ κόσμου τοῦ ὁποῖου θεωρεῖ δεδομένο τὸ εἶναι καὶ τὸ ἐκεῖ-εἶναι. Ἐγκλωβισμένη στὰ ὅρια τοῦ ἀπροσδιόριστου νοήματος τοῦ εἶναι τοῦ κόσμου, ὅπως παρατηρήσαμε ἀπὸ τὴ φαινομενολογική σκοπιά, ἡ ματιά του δέν πάει πέρα ἀπὸ τὴν ἐμφανῆ πλευρά τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἄμεση σχέση του μὲ τὸν κόσμο. Ὄταν στοχάζεται, κατευθύνει τὸ φιλοσοφικό του ἐνδιαφέρον στὰ ψυχικά γεγονότα πού συνιστοῦν τὴν ἐμπειρία του καὶ ἀνακαλύπτει τὸ νόημα τῆς ὑποκειμενικότητάς του. Ἐπομένως, σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, τὸ νόημα τῆς ὑποκειμενικότητας προσδιορίζεται μὲ βάση τὰ γεγονότα τῆς ἐμπειρίας πού ἔχουμε γιὰ τὸν κόσμο. Ἡ ἐμπειρική ψυχολογία μεταθέτει αὐτὸ τὸ νόημα, ἔτσι ὥστε νά προωθήσει μιὰ κατανόηση τοῦ ἐγῶ ὡς μιᾶς ἐσωτερικότητας πού ἀποτελεῖται ἀπὸ δεδομένα τὰ ὁποῖα ἀποδεχόμαστε παθητικά ἀπὸ τὸν «ἐξωτερικό» κόσμο τῆς ἐμπειρίας. Μποροῦμε νά προωθήσουμε παραπέρα αὐτὴ τὴ σκέψη καί, ὄντας ἀνικανοποίητοι ἀπὸ τὴν ἀπλή καταγραφή τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀποθέματος, νά υἱοθετήσουμε μιὰ κριτική στάση, ὅπως ἔκανε ὁ Kant, καὶ νά περιοριστοῦμε στίς ἀμιγεῖς κρισιακές μορφές λογισμοῦ, οἱ ὁποῖες καθιστοῦν δυνατὴ τὴν ἐμπειρία τοῦ κόσμου καὶ ἀποκαλύπτουν τὴν ποιοτική ἐνότητα τῆς ἀντίληψης ὡς τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς ὑποκειμενικότητας. Ὡστόσο, ἀκόμα κι ἔτσι, δέν εἴμαστε ἀρκετά κριτικοί· γιατί ἀπλῶς διευρύνουμε καὶ ἐπεξηγοῦμε τὴν ἤδη δεδομένη ἔννοια ἐνός ἀνθρώπινου ἐγῶ στή συσχέτισή του μὲ τὸν κόσμο τῆς ἐμπειρίας, καὶ παραμελοῦμε νά θέσουμε ὑπὸ ἐρώτηση τὸ νόημα αὐτοῦ τοῦ δεδομένου. Προϋποθέτοντας ὅτι ἡ δυνατότητα τῆς γνώσης εἶναι δεδομένη ἐκ τῶν προτέρων, καὶ χρησιμοποιώντας ἔτσι τὰ γεγονότα τῆς ἀνθρώπινης γνώσης ὡς βάση ἢ ἀφετηρία γιὰ τίς ἔρευνές του, ὁ φιλοσοφικός στοχασμός, εἴτε ὀρθολογικός εἴτε ἐμπειρικός, ἀποκλείεται ἀπὸ τὸ αὐθεντικὸ νόημα αὐτῆς τῆς δυνατότητας. Αἰχμαλωτισμένος στὰ γεγονότα τῆς ἐμπειρίας, ἐρευνώντας θεωρητικά τὴ φύση τῆς ὑποκειμενικότητας, ὁ ἄνθρωπος παραμένει τυφλὸς ὡς πρὸς τὴν πρωταρχικὴ ἔννοια ὑπὸ τὴν ὁποία τὸ εἶναι τοῦ κόσμου ἀποκτᾶ νόημα μέσω τῆς συνείδησης· δέν βλέπει ὅτι «...ὁ κόσμος, καὶ ἐπομένως ὅτιδήποτε ἔχει μιὰ φυσικὴ ὑπαρξη, ὑπάρχει γιὰ μένα μόνο ὅταν γίνεται ἀποδεκτὸ ἀπὸ μένα..., ὅτι ὑπάρχει γιὰ μένα μόνον ὡς *cogitatum* τῶν ἐναλλασσόμενων καὶ ἀλληλοσυνδεόμενων *cogitationes*»⁴³. Ἀκόμη, αὐτὴ ἡ ἐντυπωσιακὴ ἰδέα γίνεται κατανοητὴ μόνον μέσα ἀπὸ τὸ ριζοσπαστικὸ στοχασμὸ ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει ἢ, μᾶλλον, ἀποτελεῖ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς φαινομενολογικῆς ἐποχῆς. Γιὰ νά μιλήσουμε σαφέστερα, δέν εἶναι τὸ ἀνθρώπινο ἐγῶ πού χρησιμεύει ὡς βάση ἢ ἀπαρχὴ αὐτῶν τῶν ἀποδοχῶν, ἀλλὰ τὸ ὑπερβατικὸ ἐγῶ πού ἀποκαλύπτεται μὲ τὴν ἀναγωγή. Τὸ νά ἀποκαλυφθεῖ τὸ ὑπερβατικὸ ἐγῶ, σημαίνει τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς φυσικῆς στάσης, στήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος στοχάζεται πάνω στὸν ἑαυτό του ὡς πάνω σ' ἓνα ὑποκείμενο πού βρίσκεται σὲ κάποια σχέση μὲ τὸν ἐξωτε-

ρικό κόσμο. Τό νά φτάσει κανείς στόν πράγματι άνοίκειο βαθμό άυτοκατανόησης ώς ύπερβατικό ύποκείμενο (έξώκοσμο ύποκείμενο) γιά τό όποίο ύπάρχει ένας κόσμος, έξυπακούει τό νά μήν άντιμετωπίζει τόν έαυτό του ώς άνθρώπινο έγώ στόν κόσμο τής φυσικής στάσης. Καί αυτό είναι τό άκριβές νόημα μέ τό όποίο μπορεί καί πρέπει νά είπωθει (γιά νά γίνει άποτίμηση τής σημασίας του φιλοσοφικού έγχειρήματος του Husserl) ότι τό άνθρώπινο έγώ τελεί σέ στάση έποχής ή τίθεται σέ παρένθεση όταν εφαρμόζεται ή φαινομενολογική άναγωγή.

Όπως είδαμε, τό νόημα τής άυτοερμηνείας τήν όποία συνεπάγεται ή φαινομενολογική άναγωγή, ένα νόημα πού προσιδιάζει στήν κατανόηση τής ύπερβατικής ύποκειμενικότητας ώς «...ή έξωκοσμική συνθήκη κάθε νοήματος...»⁴⁴, πρέπει νά θεωρηθεί μιά άνακάλυψη. Τό κίνητρο τής συζήτησης άπό φαινομενολογική σκοπιά είναι ή άποκάλυψη αυτού πού ύπονοείται καί βρίσκεται κρυμμένο στις συζητήσεις πού κάνουμε άπό φυσική σκοπιά. Η φαινομενολογική φιλοσοφία του Husserl ζητάει άπό τόν άναγνώστη νά άκολουθήσει τό μονοπάτι ενός λόγου πού «...δέν κάνει παρά νά έξηγεϊ τό νόημα πού αυτός ό κόσμος έχει γιά όλους εμάς καί πού προηγείται κάθε φιλοσοφίας· ένα νόημα πού ή φιλοσοφία μπορεί νά άποκαλύψει, αλλά όχι νά άλλοιώσει»⁴⁵. Πρέπει νά υίοθετήσουμε τή στάση τής έποχής καί νά μήν προσπαθούμε νά διαβλέψουμε τί σημαίνουν όσα άποκαλύπτονται άπό τή φυσική σκοπιά, ώς πρός τά όποία όφείλουμε νά έπέχουμε. Δηλαδή, πρέπει νά άπομακρυνθούμε άπό τίς καθημερινές μας άντιλήψεις περί συνειδητοποίησης καί περί του είναι του κόσμου έτσι ώστε νά μήν άλλοιωθει τό νόημα πού φέρνει στό φώς ή φαινομενολογική έρευνα. Άν άκολουθήσουμε τόν Husserl σ' αυτό τό συνετό δρόμο, βλέπουμε ότι οί συνηθισμένοι, οί «άνθρώπινοι, πάρα πολύ άνθρώπινοι» (*Menschliches, Allzumenschliches*) τρόποι διαπραγμάτευσης πού άναπτύσσουμε καί άποδεχόμαστε γιά τή φιλοσοφική κατανόηση άποτελούν άσκοπες άσχολίες, οί όποιες παράγουν ψευδοαίνιγματα, αίνιγματα πού άντιμετωπίζουμε μόνον έπειδή ή ματιά μας παραμένει τυφλή⁴⁶. Άς περάσουμε λοιπόν μέσα άπό αυτό τό αίνιγματικό σκοτάδι στό νόημα του είναι του κόσμου έχοντας ώς όδηγό τή διεισδυτική καί καθαρή ματιά του Husserl.

Τό ιστορικά ύποστηριγμένο αίνιγμα τής έπιστημολογικής σχέσης ανάμεσα στό ύπερβατικό είναι καί τόν άντικειμενικό κόσμο άπό τή μιά μεριά, τό ύποκειμενικό είναι καί τήν άνθρώπινη συνείδηση άπό τήν άλλη, πρέπει νά θεωρηθεί ώς τό άποτέλεσμα μιās κοντόφθαλμης θεώρησης ή όποία, άσυνείδητα, άλλοιώνει τό νόημα του ύπερβατικού έγώ τής έποχής. Πράγμα πού σημαίνει ότι ή φιλοσοφική κατανόηση πού παραμένει τυφλή στήν εφαρμογή τής άναγωγής ώς μιās άπό τίς δυνατότητές της, καί μάλιστα τή βασική της δυνατότητα, άναπτύσσει ένα λόγο μολυσμένο άπό προκαταλήψεις πού διαφοροποιούν τό καθαρό άρχέγονο νόημα τής όντολογικής σχέσης του ύποκειμένου πρός τόν κόσμο. Στο πνεύμα τής σύγχρονης παράδοσης πού γεννήθηκε τό δέκατο έβδομο αιώνα καί χρίστηκε άπό τήν *prima philosophia* του Descartes, ή συζήτησή μας έπιβαρύνεται μέ τήν άποστολή πού ή ίδια θέτει στόν έαυτό της, νά έξηγήσει καί νά καταστήσει κατανοητή τήν άντιστοιχία ανάμεσα «στό μέσα καί στόν έξω κόσμο». Τό πρόβλημα τής έμμονής υπεράνω καί έναντίον τής υπέρβασης καί οί άντιμαχίες ανάμεσα στή νοησιαρχία καί στόν έμπειρισμό, οί διαμάχες των ιδεαλιστών μέ τούς ρεαλιστές, εκφράζονται σ' ένα είδος συζήτησης πού

ἐπιχειρεῖ νά κατανοήσει τή σχέση τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τόν κόσμο μέσω καθαρῶν καί διακεκριμένων ιδεῶν, ἐνδοπνευματικῶν ἀντικειμένων καί *a priori* συνθηκῶν (δυνατῆς) γνώσης, μηχανικῶν λειτουργιῶν τῆς ὕλης καί νόμων αἰτιότητας. Δεσμευμένοι στή συζήτηση τῆς ἱστορικῆς μας κατάστασης, «ἐμπλεκόμεστε σέ κατάδηλες δυσκολίες»⁴⁷ πού ἀποτελοῦν τὰ κίνητρα τοῦ φιλοσοφικοῦ μας ἐνδιαφέροντος. Ὁ παραδοσιακός τρόπος συζήτησης αὐξάνεται καί φθίνει γύρω ἀπό τό πρόβλημα τῶν ἀλληλεπιδράσεων τοῦ κόσμου καί τοῦ ὑποκειμένου.

Μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε αὐτό τό κεντρικό πρόβλημα ὡς τήν «κοσμική προβληματική» πού γεννᾷ τίς φιλοσοφικές μας θεωρίες. Προερχόμενες ἀπό τήν «κοσμική προβληματική», οἱ θεωρίες μας παραμένουν αἰωρούμενες ἐξ αἰτίας ἐνός εἴδους ἀμηχανίας πάνω στήν ἔννοια καί στό βαθμό στόν ὁποῖο μποροῦμε νά γνωρίσουμε τόν «ἐξωτερικό κόσμο». Μιά τέτοια ἀμηχανία μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ σκεπτικιστικές δηλώσεις καί νά ὑποκινήσει τήν ἄρνηση ἐνός Ἀντικειμενικοῦ κόσμου ἢ, σέ ἠπιότερους τόνους, τήν ἀναγνώριση τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης σέ ἀναφορά πρὸς τή γνώση τοῦ «ἐν-ἐαυτῶ». Ἀκόμη, αὐτή ἡ ἀμηχανία ἐπέρχεται μέσα στά πλαίσια τῆς φυσικῆς στάσης καί, στήν οὐσία της, ἀποτελεῖ τήν ἔκφραση μιᾶς κοινῆς σκοπιᾶς πού ἀποτυγχάνει νά ἐκφράσει τό «...μεγαλύτερο μυστήριο, τό ἴδιο τό μυστήριο τοῦ εἶναι τοῦ κόσμου, τοῦ κόσμου πού πρῶτ' ἀπ' ὅλα παίρνει νόημα καί τοῦ ὁποίου ἡ ὑπαρξη γίνεται ἀποδεκτὴ...»⁴⁸ ἀπό τή ζωή τοῦ ἐγώ τοῦ ὑπερβατικοῦ ὑποκειμένου. Ἔτσι, αὐτή ἡ ἀμηχανία πού ἐνδημεῖ στήν κοσμική προβληματική μιλάει γιά τήν ἀπουσία τῆς ριζοσπαστικῆς αὐτοερμηνείας, ἡ ὁποία ἀποκαλύπτει τήν ὑπερβατικὴ ὑποκειμενικότητα ὡς ἀπαρχή τοῦ «δυνατοῦ (πιθανοῦ) νοήματος». Καί ἐάν τό ὑπερβατικό ὑποκείμενο καθίσταται γνωστό ὡς ἀφετηρία τοῦ νοήματος, τότε βλέπουμε ὅτι ἡ συζήτηση πού ἀφορᾷ σέ «ἐνα ἐξωτερικό νόημα εἶναι, ἐπακριβῶς, ἀνόητη»⁴⁹.

Ἐπομένως, ἡ ἀμηχανία ὅσον ἀφορᾷ στό χάσμα ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί στόν κόσμο ἀναδύεται ἀπό μιᾶ παρερμηνεία καί μιᾶ κακὴ κατανόηση τοῦ ἀρχικοῦ νοήματος αὐτῆς τῆς «...συνείδησης, μέσω τῆς ὁποίας, ἤδη ἀπὸ τήν ἀρχή, ὁ κόσμος σχηματίζεται γύρω μου καί ἀρχίζει νά ὑφίσταται γιά μένα»⁵⁰. Αὐτή ἡ συνειδητὴ ζωή, ὡς ὑπερβατικὴ ὑποκειμενικότητα, δομεῖ τό νόημα τῆς ὑπαρξῆς μας στόν κόσμο· γιατί ἀκριβῶς αὐτή ἡ «ἀνώνυμη στοχαστικὴ ζωή»⁵¹ μέ συνδέει, μέσα ἀπὸ τίς προθεσιακές της δραστηριότητες, μέ τόν κόσμο πού εἶναι «ἤδη ἐκεῖ».

Ἡ ὑπερβατικὴ ὑποκειμενικὴ ζωή τήν ὁποία περιεργάζεται τό βλέμμα τοῦ φαινομενολόγου, εἶναι ἡ ζωή τῆς «ἐν τῷ κόσμῳ συνείδησης», κόσμο μέ τόν ὁποῖο εἴμαστε ἀναπόσπαστα δεμένοι μέσα ἀπὸ τίς ὑπαρξιακές μας προοπτικές. Ἐχοντας τή φαινομενολογικὴ στάση, ἀνακτοῦμε καί ἀναζωογονοῦμε τό χαμένο νόημα τοῦ «εἶναι μέσα στόν κόσμο» ἀποκαθαίροντας τίς συζητήσεις μας ἀπὸ τίς μεταφυσικὲς / ἐπιστημολογικὲς προκαταλήψεις πού ἐνυπάρχουν στήν κοινότοπη αὐτοερμηνεία. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ φαινομενολόγου παρατηρητῆ, δέν μᾶς χαρίζει κανεὶς τὴ συνείδηση ὡς μεταφυσικό βραβεῖο πού κερδίσαμε σέ μιᾶ μάχη πού διεξαγάγαμε μέ τόν ἰδεαλισμὸ καί τό ρεαλισμὸ. Γιατί ὁ φαινομενολόγος παρατηρητῆς δέν ἀπαντᾷ σέ ἐρωτήματα καί ἐνδιαφέροντα φυσικοῦ, καθημερινοῦ τύπου. Ἀπαντᾷ σέ ἐρωτήματα πέρα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς φυσικῆς στάσης, τήν ὁποία ὑπερβαίνει. Ἀπαντᾷ στήν κρυμμένη πηγὴ νοήματος πού φανερόνεται ἐξ ὑπαρχῆς μέσα ἀπὸ αὐτοερμηνεία. Κινητοποιεῖ-

ται από τόν ίδιο του τό στόχο νά κάνει γνήσια φιλοσοφία, ή όποία καθίσταται δυνατή μόνο μέσα από συνειδητή έφαρμογή τής φαινομενολογικής έποχής. Ή γνήσια φιλοσοφία του αρχίζει μέ τήν προσπάθεια πού ό ίδιος καθόρισε, νά υπερβεί τόν κόσμο τής φυσικής στάσης τόν όποιο θέλει νά γνωρίσει· μπορεί μονάχα νά γυρίσει πίσω στό έδαφος απ' όπου ξεπηδά κάθε σκέψη — γυρνάει πίσω στόν έαυτό του ώς «είναι μέσα στόν κόσμο», πίσω στην άφετηρία κάθε γνήσιας φιλοσοφίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Ή μετάφραση από τό άγγλικό πρωτότυπο έγινε από τήν δεσποινίδα Βούλα Τσουνά, τήν όποία εύχαριστώ θερμά.

1. E. Husserl, *Ίδέες: Γενική εισαγωγή στην καθαρή φαινομενολογία* (στό έξής θά παραπέμω σ' αυτό ώς *E*), μετάφρ. W.R. Boyce Gibson, New York: Macmillan, 1931, σ. 5.
2. M. Merleau-Ponty, *Φαινομενολογία τής αντίληψης*, (στό έξής θά παραπέμω σ' αυτό ώς *ΦΑ*), μετάφρ. Colin Smith, Routledge and Kegan Paul Ltd., 1962, σ. XX.
3. M. Merleau-Ponty, *Τό όρατό και τό άόρατο* (στό έξής αναφερόμενο ώς *ΟΑ*), μετάφρ. Alphonso Lingis, Evanston, III, Northwestern University Press, 1968, σ. 6.
4. M. Merleau-Ponty, *ΦΑ.*, σ. 61.
5. M. Merleau-Ponty, *ΟΑ.*, σ. 38.
6. E. Husserl, *E.*, σ. 91.
7. έ.ά. σ. 94.
8. E. Husserl, *Καρτεσιανοί διαλογισμοί: Μιά εισαγωγή στη φαινομενολογική φιλοσοφία* (στό έξής αναφερόμενο ώς), μετάφρ. Dorion Cairns. The Hague: Nijhoff, 1960, σ. 17.
9. E. Husserl, *E.*, σ. 96.
10. έ.ά. σ. 96.
11. έ.ά. σ. 19.
12. έ.ά. σ. 14.
13. Eugen Fink, «Ή φαινομενολογική φιλοσοφία του Edmund Husserl και ή σύγχρονη κριτική» (αναφερόμενο στό έξής ώς *ΦΣΚ*), R. Elveton (έκδ.), *Ή φαινομενολογία του Husserl: Επιλεγμένες κριτικές αναγνώσεις*, Chicago: Quadrangle. 1970, σ. 101.
14. E. Husserl, *E.*, σ. 155.
15. έ.ά. σ. 155.
16. E. Husserl, *ΚΣ.*, σ. 7.
17. έ.ά. σ. 11.
18. έ.ά. σ. 13.
19. E. Husserl, *E.*, σ. 20.
20. έ.ά. σ. 20.
21. έ.ά. σ. 140.
22. E. Husserl, *ΚΣ.*, σ. 18.
23. έ.ά. σ. 19.
24. έ.ά. σ. 19.
25. έ.ά. σ. 19.
26. έ.ά. σ. 18.
27. έ.ά. σ. 19-20.
28. Eugen Fink, «*ΦΣΚ.*», σ. 101.
29. έ.ά. σ. 107.
30. Paul Ricoeur, *Husserl: Μιά ανάλυση τής φαινομενολογίας του* (στό έξής θά παραπέμω σ' αυτό ώς *ΗΑΦ*), μετάφρ. E.G. Ballard και L.E. Embree, Evanston, III: Northwestern University Press, 1967, σ. 18.
31. Maurice Natanson, *Edmund Husserl: ό φιλόσοφος τής άτέρμονης προσπάθειας* (στό έξής αναφερόμενο ώς *ΗΑΠ*), Evanston, III, Northwestern University Press, 1973.
32. Eugen Fink, «*ΦΣΚ.*», σ. 110.
33. Maurice Natanson, *ΗΑΠ.*, σ. 94.
34. Eugen Fink, «*ΦΣΚ.*», σ. 106.
35. E. Husserl, *ΚΣ.*, σ. 20.

36. E. Husserl, *Ἡ ἰδέα τῆς φαινομενολογίας* (στό ἐξῆς *ITΦ*), μετάφρ. George Nakhnikian, The Hague, Martinus Nijhoff, 1964, σ. 3.
37. Ἐ.ἄ. σ. 4.
38. Ἐ.ἄ. σ. 15.
39. E. Husserl, *ΚΣ.*, σ. 36.
40. P. Ricoeur, *ΗΑΦ.*, σ. 20.
41. E. Husserl, *ΚΣ.*, σ. 34.
42. Ἐ.ἄ. σ. 25.
43. Ἐ.ἄ. σ. 37.
44. Gaston Berger, *Τό «Cogito» στή φιλοσοφία τοῦ Husserl*, μετάφρ. Kathleen McLaughlin, Evanston, III: Northwestern University Press, 1972, σ. 62.
45. E. Husserl, *ΚΣ.*, σ. 151.
46. βλ. Paul Ricoeur, *ΗΑΦ.*. Ὁ Ricoeur ὀρίζει τή θέση τῆς φυσικῆς στάσης ὡς «ἓνα εἶδος τύφλωσης στήν καρδιά τῆς ὄρασης», σ. 20.
47. E. Husserl, *ITΦ.*, σ. 17.
48. Eugen Fink, «ΦΣΚ», σ. 109.
49. E. Husserl, *ΚΣ.*, σ. 84.
50. M. Mesleau-Ponty, *ΦΑ.*, σ. IX.
51. E. Husserl, *ΚΣ.*, σ. 47.

TOM ANDREOPOULOS, M.A.
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY
McMASTER UNIVERSITY
HAMILTON, ONTARIO